

OBECNÁ EPIDEMIOLOGIE

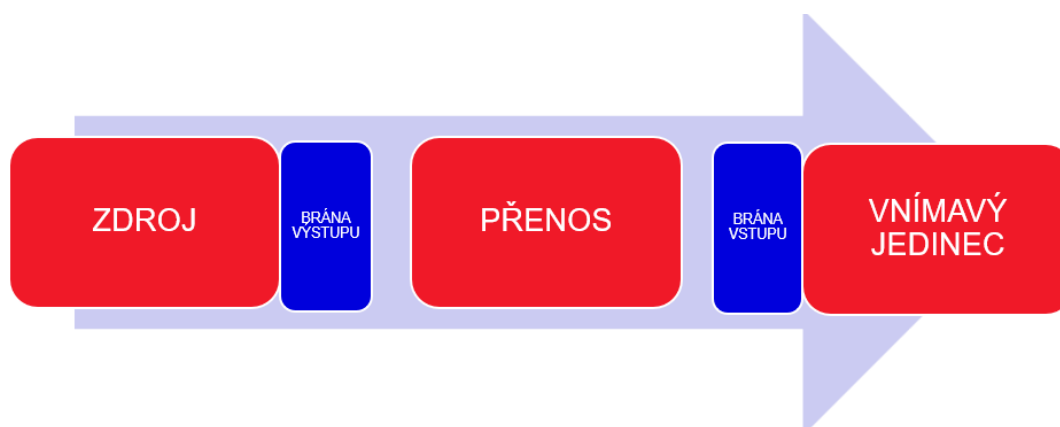
PROCES ŠÍŘENÍ NÁKAZY

Studijní text pro výuku epidemiologie infekčních nákaz

Autor: MUDr. Bohdana Rezková, Ph.D.

Ústav veřejného zdraví LF MU

Proces šíření nákazy nebo také epidemický řetězec (angl. chain of infection) popisuje základní podmínky umožňující šíření nákaz (články epidemického řetězce), jimiž jsou **zdroj**, **přenos**, **vnímavý jedinec**. Rozšířená verze může být doplněna ještě o termíny brána výstupu a brána vstupu (Obr. 1). Případně je do řetězce zařazen také původce.

Obr. 1 – Proces šíření nákazy

Zdroj nákazy

Zdroj nákazy je definován jako prostředí (živé nebo neživé), ve kterém nebo na kterém infekční agens žije, roste, množí se a na kterém závisí jeho přežití v přírodě¹. Zdrojem nákazy je nejčastěji živý organismus – člověk nebo zvíře v období nakažlivosti. Neživé prostředí (voda, půda) se jako zdroj nákazy uplatňuje pouze u osob s oslabenou imunitou. Například voda může být zdrojem bakterií legionel, půda netuberkulózních mykobakterií.

---

¹ V některých epidemiologických konceptech je jako zdroj označen prostředek přenosu (vzduch, potravina, voda) a zdroj ve významu uvedeném shora (živý organismus, neživé prostředí vylučující původce nákazy) je označován jako rezervoár.

Živý organismus je zdrojem nákazy v tzv. **období nakažlivosti**. Tento interval často začíná již koncem inkubační doby, kdy je nakažený jedinec dosud bez typických příznaků, a tedy nepoznaným zdrojem nákazy. Tato část období nakažlivosti (před projevením příznaků) je závažná z toho důvodu, že infekce se může z nepoznaného zdroje šířit nekontrolovaně na další osoby. Délka období nakažlivost je typická pro dané onemocnění a významně souvisí také se stavem imunitního systému nakaženého. Protrahované období nakažlivost bývá časté u dětí a u chronicky nebo závažně nemocných. U některých onemocnění přetrvává nakažlivost i v rekonvalescenci. Znalost období nakažlivost je klíčová pro vytyčení okruhu kontaktů se zdrojem nákazy při epidemiologickém šetření v ohnisku nákazy.

Jako **nosičství infekce** označujeme déletrvající stav, kdy člověk nebo zvíře bez příznaků infekce ve svých tkáních přechovává původce nákazy, vylučuje jej a je tak potenciálním zdrojem nákazy pro vnímavé jedince. Vylučování původce nákazy může být pravidelné nebo intermitentní. Nosičství je typické u chronických nákaz (hepatitidy B a C). Znám je ale také stav označovaný termínem **zdravý nosič**, kdy původce nákazy pouze kolonizuje tělo jedince - nosiče bez poškození tkání hostitele (např. nosičství *Samonella typhi* ve střeve a žlučníku nebo *Staphylococcus aureus* v nosních dutinách, meningokoků v dýchacích cestách). Diagnostikovaní nosiči epidemiologicky významných nákaz jsou v mnoha zemích povinni podrobit se protiepidemickým opatřením, aby se zamezilo šíření nákazy na další osoby. V České republice se zákonem stanovená opatření² vztahují na osoby vylučující původce břišního tyfu a paratyfu a osoby s chronickým onemocněním virovým zánětem jater B a C.

Přenos

Přenos infekčního agens ze zdroje na vnímavého jedince může probíhat různými způsoby. Je ovlivněn charakteristikami původce (např. odolnost k podmínkám prostředí), bránami výstupu a vstupu, a vnějšími okolnostmi (klimatické faktory, přítomnost přenašeče apod.).

Brána výstupu označuje cestu, kterou infekční agens opouští tělo hostitele a obvykle odpovídá místu, kde je infekční proces lokalizován. Například viry chřipky a *Mycobacterium tuberculosis* opouštějí dýchací cesty, pro *Schistosoma haematobium* (původce močové schistozomózy) je bránou výstupu moč, pro *Vibrio cholerae* výkaly, pro *Sarcoptes scabiei* (původce svrabu) kožní léze. Brána výstupu souvisí také s infekčností nákazy. Např. stolice

---

² Opatření proti šíření infekčních onemocnění fyzickými osobami, které vylučují choroboplodné zárodky stanovené Zákonem o ochraně veřejného zdraví č. 258/2000 Sb. v aktuálním znění.

nakaženého noroviry (původci průjmů) obsahuje 10^9 - 10^{11} virionů/ml, přitom k nákaze postačí pouze stovky.

Brána vstupu pak označuje způsob, jakým patogen vstupuje do vnímavého hostitele.

Podmínkou je, že vstupní brána musí umožnit přístup do tkání, v nichž se patogen může množit nebo v nichž může působit jeho toxin. Jedná se o pět povrchů – kůže, sliznice dýchacího, trávicího, pohlavního ústrojí a oční spojivka. Původce infekce často používá ke vstupu do nového hostitele stejnou cestu, jakou použil k výstupu ze zdrojového hostitele. Například virus chřipky opouští dýchací cesty zdrojového hostitele a vstupuje do dýchacích cest nového hostitele. Naproti tomu mnoho původců gastroenteritid využívá tzv. **přenos fekálně-orální**, protože opouštějí zdrojového hostitele ve výkalech, jsou přenášeny na nedostatečně umytých rukou na prostředek přenosu, jako je jídlo, voda nebo nádoby, a do nového hostitele se dostávají ústy. Souvisí to pochopitelně s převážně jednosměrným posunem obsahu gastrointestinální soustavy. Někteří původci infekcí využívají sliznice či tkáně ve vstupní bráně pouze k pomnožení a do vzdáleného, tzv. cílového orgánu se dostávají až po překonání obrany těla, např. podél nervových vláken (virus vztekliny) nebo nejčastěji krví, v rámci primární virémie. Takto např. vstupuje do těla virus žloutenky typu A, který se přenáší fekálně-orální cestou. Bránou vstupu je pro něj sliznice gastrointestinálního traktu, kde se virus pomnoží a proniká do krve. Krví je virus zanesen do jater, kde napadá jaterní buňky. K poškození jater poté dochází v rámci imunitní reakce, sám virus není cytopatický. Virus se potom se žlučí dostává zpět do střev a je vylučován stolicí. S tímto dvoufázovým vstupem viru do těla hostitele a posléze do cílové tkáně souvisí i poměrně dlouhá inkubační doba onemocnění (15-50 dní).

Základní dělení přenosu:

- přenos přímý
- přenos nepřímý

Přímý přenos je definován jako přímý a bezprostřední přenos infekčního agens z brány výstupu infikovaného jedince do vhodné brány vstupu nového hostitele. Charakteristická je současná přítomnost zdroje a vnímavého jedince v daném místě a v daný čas. Mezi přenos přímý řadíme přenos:

- z matky na dítě (vertikální přenos)
- kapénkami
- kontaktem (kůže, sliznice, např. přenos pohlavním stykem)

- poraněním zvířetem

Jako **vertikální přenos** označujeme specifický přenos nákazy z matky na plod (transplacentárně) nebo na dítě během porodu (perinatálně), případně postnatálně mateřským mlékem. V tomto kontextu je pak přenos mezi jedinci v populaci označován jako **horizontální**.

Nepřímý přenos je definován jako přenos, ke kterému dochází nezávisle na zdroji nákazy a který je zprostředkován prostředky, též vehikuly nákazy. Předpokladem tohoto způsobu přenosu je vyšší odolnost původce nákazy k podmínkám zevního prostředí. Jako prostředky přenosu se mohou uplatnit:

- Vzduch (vzdušný přenos)
- Hmyz (vektorový přenos)
- Potraviny (alimentární přenos)
- Voda
- Předměty a kontaminované povrchy
- Půda
- Biologický materiál (např. stolice – fekálně-orální přenos, krev - parenterální přenos)

Vzdušný přenos je nepřímý přenos, kdy se původce nákazy šíří vzduchem (aerosolem, prachem) pomocí vzdušných proudů. K tomu dochází, např. když drobné kontaminované kapénky aerosolu (velikost částic $<5 \mu\text{m}$) vzniklé při kýchní nakaženého jedince ve vzduchu zasychají a tzv. jádra kapének obsahující původce infekce se vzhledem ke své nízké hmotnosti mohou dál vznášet v ovzduší i na delší vzdálenost od zdroje infekce. Směr a sílu k pohybu jim tedy neudává zdroj, jako je tomu u kapénkového přenosu. Tento typ přenosu se uplatňuje zejména ve vnitřních prostorách budov, obecně v uzavřených prostorách a u původců odolných k vyschnutí a s nízkou infekční dávkou. Riziko šíření aerosolu v ovzduší je vyšší při nízké vlhkosti vzduchu (např. ve vytápěných prostorách). Přenos aerosolem je typický pro spalničky nebo plané neštovice a může se uplatnit i u některých virových respiračních nákaz (COVID-19). Přenos zvířeným prachem je znám např. u tuberkulózy, plicní formy antraxu nebo hantavirů.

Rozlišení vzdušného a kapénkového přenosu má význam epidemiologický. Například při epidemiologickém šetření v ohnisku nákazy s možností přenosu infekce vzdušnou cestou (přenos nepřímý) se tímto rozšiřuje okruh osob-kontaktů s nákazou o vnímavé osoby

exponované aerosolu (např. přítomné ve stejné místnosti nebo ve směru proudění vzduchu) nezávisle na bezprostředním kontaktu se zdrojem a v časovém úseku definovaném dobou přežití původce od ukončení působení zdroje. Je-li předpokládán „pouze“ přenos kapénkový, jsou evidovány pouze vnímavé osoby v přímém kontaktu se zdrojem, případně dotýkající se stejných povrchů a/nebo předmětů po určitou, většinou kratší dobu přežití původce.

Vektorový přenos je definován jako přenos zprostředkovaný vektorem (přenašečem), přičemž vektor (v epidemiologii) je hmyz nebo jakýkoli jiný živý přenašeč, který přenáší infekční agens z infikovaného jedince nebo odpadních produktů jeho metabolismu (zejm. stolice) na vnímavého jedince, jeho potravu nebo jeho bezprostřední okolí. Tento přenos může být:

- Mechanický – končetinami, sosákem, příp. výkaly členovců (např. přenos shigel – původců shigelózy, bacilární úplavice, z lidských výkalů na potraviny prostřednictvím končetin much)
- Biologický – infekční agens se v členovci pomnoží nebo prodělá vývoj a teprve poté se dostává do těla hostitele většinou sáním krve (např. přenos borelií, původců boreliózy klíštětem, plasmodií, původců malárie komárem) nebo deponováním výmětů členovce na kůži hostitele a jejich následnou inokulací do mikrotraumat vzniklých při škrábání (*Rickettsia prowazeki* – původce skrvnitého tyfu).

Další způsoby nepřímého přenosu jsou podrobněji popsány u kapitol věnujících se infekcím s daným způsobem přenosu.

Některá infekční onemocnění mohou mít více způsobů přenosu. Např. klíšťová meningoencefalitida je přenášena klíštětem, ale k nákaze může dojít i konzumací kontaminovaného nepasterizovaného mléka (tedy alimentární cestou). Mor je přenášen vektorem (blecha) z infikovaného hlodavce i kapénkovým (mezilidským) přenosem. Infekční onemocnění se pak řadí do skupiny nákaz dle převládajícího přenosu.

Vnímový jedinec

Třetím článkem epidemiologického řetězce je vnímavý jedinec (hostitel). Vnímový jedinec je jedinec bez specifické imunity k danému onemocnění. Tedy nemá imunitu po prodělání infekce ani po očkování. Infekční agens se do hostitele dostává bránou vstupu. Následně je aktivován imunitní systém, jehož aktivita společně s charakteristikami původce i makroorganismu (genetické dispozice, jiná závažná onemocnění, nutriční stav, věk atd.)

rozhoduje o dalším vývoji infekce. Obraně proti infekci a imunitnímu systému člověka je věnována předcházející kapitola. Vnímavost jedince můžeme pozitivně ovlivnit preventivně, zejména posilováním nespecifické imunity zdravým životním stylem a aktivní imunizací (očkováním) nebo profylakticky (po rizikové expozici infekčnímu agens) pomocí pasivní i/nebo aktivní imunizace, podáním antimikrobiálních látek apod.